

Adam Pospíšil - Sociolog Ivan Gabal pro Romano vodí o sociálním vyloučení Romů

Praha, 20.11.2006, ROMEA

K problematice sociálně vyloučených romských lokalit, která se v poslední době stala mediálně i politicky silným tématem, se v listopadovém vydání časopisu Romano vodí vyjadřuje autor poslední studie o sociální exkluzi Romů Ivan Gabal. Rozhovor se týká nejen samotné Analýzy sociálně vyloučených romských lokalit a komunit, ale reflektuje jak celkový polistopadový vývoj postavení Romů v české společnosti, tak také aktuální dění na tomto poli.

Když byla 6. září Ivanem Gabalem představena rozsáhlá analýza sociálně vyloučených romských lokalit v ČR, kterou zadalo k vypracování MPSV, nespustila se ani zdaleka taková mediální smršť, jako když starosta Čunek „zatočil“ s některými vsetínskými Romy. Přitom starosta Vsetína udělal „pouze“ to, co analýza indikuje jako dlouho praktikovaný

způsob řešení tzv. romské otázky na mnoha místech u nás. Důležitější ovšem je, že analýza systematicky popisuje, proč je takový postup nejen nehumánní, ale zejména neefektivní a neekonomický.

Ivan Gabal v rozhovoru podrobně interpretuje závěry výzkumu i návrhy řešení, které zpráva předkládá. Komentuje neuspokojivý stav prointegrační politiky a nedostatečnou spolupráci subjektů působících v problematice oblasti sociálního vyloučení Romů. Obhajuje také některé polemické postupy, které byly ve výzkumu použity (např. zveřejnění mapy sociálně vyloučených romských lokalit) a přispívá do diskuse o povaze a příčinách neuspokojivého postavení mnoha Romů v naší společnosti.

Proto doporučujeme rozhovor s Ivanem Gabalem v listopadovém čísle Romano vodí vaší pozornosti. Romano vodí 11/2006 vyjde 25. 11. 2006.

Romové v pasti sociálního vyloučení

Praha, 26.11.2006, Romano vodí

6. září byla představena Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit v České republice a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Výsledky tohoto projektu se záhy začaly prezentovat ve všech médiích poněkud zjednodušeně jako zpráva o stavu romských ghett. Ze zadání ministerstva práce a sociálních věcí byla manažerem a zpracovatelem výzkumu společnost GAC. O výsledcích analýzy jsme se bavili s jejím šéfem Ivanem Gabalem.

* Vaše agentura se dlouhodobě zabývá realizací výzkumů, které se týkají Romů. Domníváte se, že se za 17 let demokracie u nás situace Romů zlepšila, nebo spíše zhoršila?

Podle mého názoru se situace zhoršila a zhoršuje, a to relativně i absolutně. Absolutní zhoršení lze indikovat tím, že podle naší analýzy romských sociálně vyloučených lokalit jich většina vznikla v posledních 10 letech. Velké lokality mají velkou gravitační sílu vůči sociálně propadajícím rodinám a jednotlivcům a „vtahují je“ a završují tak sociální vyloučení prostorovou segregací. V podmínkách sociálního a prostorového vyloučení již vyrůstá druhá generace Romů a títo chlupci a dívky neměli šanci poznat jiné prostředí a jiný způsob života, založený na práci, kvalitaci a života ze mzdy na rozdíl od života v nezaměstnanosti, z dávek a v lokalitě, kde takto žije většina lidí. Vyloučení Romů se začíná jevit jako „dědičné“. A konečně, myslím, že ubývá těch, kteří jsou schopni formulovat, zastupovat a tlumočit neblahý vývoj společenského postavení romské menšiny. Počátkem 90. let byly v parlamentech romští poslanci, objevovali se i mezi zastupiteli. Dnes v parlamentu není nikdo a mezi zastupiteli to také nebude sláva. Relativní zhoršení vidím v tom, že česká společnost jako celek prodělala obrovskou modernizaci a akceleruje směrem k vyšším stupňům vzdělání, ekonomice, která vzdělání a kvalitaci potřebuje, zatímco Romové v podmínkách sociálního vyloučení zaostávají a propadají ke dnu. Relativní zhoršení zesiluje neslučitelnost hospodářsky, pracovní a výkonově dynamické české společnosti a dlouhodobě sociálně vyloučené etnický odlišné populace, prohlubuje se společenská distance a nepřekročitelnost sociálních i prostorových bariér. Tento proces se nedaří brzdít, natožpak zastavit.

* První komplexní porevoluční vládní dokument týkající se postavení Romů v České republice - tzv. Bratinkova zpráva z roku 1997 - stanovil konkrétní cíle a návrhy opatření pro jednotlivá ministerstva, které měly přispět k lepší integraci Romů. Domníváte se, že tato zpráva se svými výzvami je ještě dnes aktuální a plnění hodná, nebo je její obsah vyčerpán, či se případně situace změnila natolik, že je třeba vytvářet nové dokumenty?

Pokud máme pravdu v tom, že situace vykazuje zmíněné tendence zhoršení, nepříznivý trend se nedaří tlumit, brzdit, natožpak odvrátit, pak situace chce změnu a novou formulaci politiky. Bratinkova zpráva rozhodně neměla za cíl prohloubit a rozšířit sociální vyloučení a segregaci, ale naopak integraci. Přesto došlo k negativnímu vývoji. Potřebujeme změnu politiky, a to výraznou.

* Zpracovat tak společensky i politicky „ožehavé“ téma, jakým jsou sociálně vyloučené romské lokality, je jistě velmi diplomaticky a komunikačně náročné. S jakými největšími bariérami se celý váš výzkumný tým setkal?

Neustále zdůrazňuji, že si vážím kuráže ministerstva práce a sociálních věcí, že projekt spustilo a dalo do výběrového řízení. Naproti tomu ministerstvo školství se snažilo projekt zpochybnit od počátku a výsledky ukazují, že resort školství opravdu v této oblasti výrazně zaostává a je jednoznačně součástí problému sociálního vyloučení Romů a nikoli aktérem řešení. A pokud hovoříme o potřebě změny politiky, pak se to školství týká ve strategické míře. Určitě pochybnosti a nedůvěra obklopovaly náš projekt, a zejména způsob, jakým jsme k problému přistoupili, i v akademické a univerzitní obci. Až protichůdné akademické analýzy příčin sociálního vyloučení Romů znemožňují vznik všeobecně přijímaných definic klíčových pojmů. Náš projekt ale nemohl čekat, až se akademická obec prodiskutuje ke shodě. Proto jsme volili cestu pracovních pojmů a jejich operacionalizace tak, abychom byli s to popsat, uchopit či „změřit“ sociální vyloučení, lokality, prostorové vyloučení, životní podmínky, vzdělávací podmínky dětí apod. Myslím, že tento přístup a celý koncept analýzy bude ještě předmětem diskusí, ale vím, že se nám podařilo na pochybnosti odpovědět výsledky naší analýzy. V průběhu realizace projektu jsme vnímali citelnou nervozitu v okolí, kterou jsme překonávali maximální otevřeností projektu, komunikací s hlavními aktéry v této oblasti a průběžnými konzultacemi projektu jak se zadavatelem, tak s dalšími partnery. Velice příjemně mne překvapila reakce romských organizací a vzhledem k prudce postupující vulgarizaci českých médií mne překvapila i pozitivní a pracovní reakce novinářů. Mnozí z nich se „podle mapy“ rozjeli do lokalit, aby se s podmínkami i poznatky naší analýzy seznámili na místě, a to cením. Přeneseně bych řekl, že diplomatický slovník zůstal v šatně a na hřišti nastoupila fakta, která nebylo třeba ani změkčovat, ani uhlazovat.

* V čem vás osobně nejvíce překvapily výsledky analýzy sociálně vyloučených lokalit?

Rozhodně mne překvapil počet sociálně vyloučených romských lokalit, a to dvojnásobně. Jednak z hlediska vážnosti a rozšíření tohoto etno-sociálního problému, za druhé ekonomicky, protože jsme s takovým počtem lokalit v projektu a jeho rozpočtu nepočítali. Svým rozsahem projekt extrémně přesáhl naše očekávání a plán. A překvapení byli patrně i hlavní vládní i nevládní aktéři, soudě podle jejich reakce. Neboli souhrnně, překvapili jsme se sami, svou vlastní neznalostí situace a v tomto smyslu svou ignorancí vůči problému sociálně vyloučených romských lokalit.

* Mnoho zaměstnanců obecních úřadů nechce, neumí nebo nemá kapacity na kvalifikované řešení problematiky sociálně vyloučených lokalit. Jak by se, podle vás dala tato situace zlepšit?

Tuším, že možná vznikne nová instituce, která by měla poskytovat obcím a jejich zastupitelům odbornou kapacitu. Na zastupitelstvech bude naopak vznik politické vůle s problémy pohnout. A díky fondům EU jsou i prostředky. Bude však třeba ještě i trpělivosti, protože změna bude náročná. My jsme připraveni se v procesu také uplatnit a nabídnout své analytické a další kapacity. Uvidíme, zda o naší práci bude zájem.

* Zastupitelstva mají ale často tendence problémy řešit tzv. „čištěním“, tedy přímo nebo různými fintami exponovaná místa vystěhovat kamkoliv jinam, mimo zraky voličů. Přináší to politické body, jak dokumentuje poslední kauza ve Vsetíně. Je vůbec možné obce motivovat, aby volily prozíravější metody řešení?

Zastupitelstva motivují voliči, stát a stav obce. Voliči tím, do jaké míry problém sociálního vyloučení Romů vnímají a do jaké míry pochopí případný záměr zastupitelů situaci změnit a řešit. Zde bych byl optimistou. Stát musí zastupitelstva povzbudit podmínkami, například finančními, ale i odbornými, musí také zasáhnout do systémových zdrojů vyloučení Romů, zejména v sociální politice, kde dávky nemotivují k práci a zaměstnání, dále ve školství, základním a středním. Trochu jsme nechali stranou regiony, které jsou důležitým, ale dosud málo aktivním partnerem obcí. Sociálně vyloučené lokality jsou nadprůměrně přítomné ve strukturálně zaostalých regionech s nadprůměrnou nezaměstnaností, nižším vzděláním a nepříznivou kvalifikační flexibilitou,

se zátěží těžkým a chemickým průmyslem atd. Strukturální podpora těchto regionů se nepřímo dotkne i sociálně vyloučených romských lokalit, které se začnou nacházet v dynamičtější hospodářském a sociálním okolí. Regiony v lokalitách musí vidět součást otázek regionálních strukturálních problémů, nikoli náhodnou „havárii“. Pokud jde o situaci ve Vsetíně, považují způsob „řešení“, ke kterému tamní zastupitelstvo sáhlo za více než hloupost, za chybu koncepční, politickou a rozvojovou. Je to zcela ukázkový příklad toho, jak místo namáhavých integračních kroků sáhnout k etnické segregaci. Z dlouhodobého hlediska toto řešení přinese nepochybně nárůst problémů, myslím, že lze očekávat další sociální propad a prohloubení sociálního vyloučení obyvatel. Řešení těchto problémů bude proto ve výsledku nákladnější. Odsunutí sociálně slabých, stigmatizovaných obyvatel „z očí“ na periferii města či dokonce do venkovských lokalit v jiném kraji a jejich faktickou izolaci od majoritní společnosti lze označit za politicky nezodpovědný a nemorální čin. Odsouzeníhodné je v neposlední řadě načasování stěhování obyvatel pavlačového domu do období těsně před komunálními a senátními volbami a zneužití negativního vnímání Romů jakožto „trumfu“ v předvolební kampani.

* Z analýzy lze usuzovat, že ve velkém množství lokalit nefungují subjekty schopné systematicky řešit jejich neutěšenou situaci. Domníváte se, že MPSV, které analýzu objednalo jako výchozí bod k řešení těchto problémů, má nástroje, jak v konkrétních lokalitách tyto aktivity probudit?

Dosavadní stav je charakteristický velkým množstvím činností nejrůznějších organizací, které mají dobrou vůli, ale zpravidla trpí nedostatkem peněz a nedostatkem možností komunikovat s jinými organizacemi. Například Nová škola, o. p. s., která v analýze zjišťovala stav a popis situace základních škol, jež jsou na orbitu lokalit, odhalila velké množství různorodých aktivit škol, s různými výsledky, nicméně tyto školy respektive jejich ředitelé o sobě navzájem nevědí, není prostor, aby se sešli například na konferenci a prodebatovali své programy a jejich výsledky. Nemluvě například o zahraničním studijním programu v některé ze zemí, kde musí pracovat v etnicky diverzifikovaném prostředí. Nedostatek prostředků, nedostatek koordinace, nedostatek zpětného posuzování účinnosti programů a do značné míry i nedostatečné kapacity na zvládnutí kalibru problémů, to vše MPSV i další instituce již vědí a myslím, že plánují silný vzestup podpory a rozvoje „kapacit“ těchto organizací. Naše analýza zdůraznila, že v překonávání sociálního vyloučení Romů je třeba přejít od experimentování jednotlivých organizací k synergické, profesionální a cílevědomé činnosti.

* Někteří kritikové výzkumu napadají zveřejnění mapy sociálně vyloučených romských lokalit. Co byste uvedl na obhajobu tohoto postupu?

Souhlasím, že je to velice citlivý problém. Proto je mapa do značné míry „anonymizována“. Na druhé straně široká a veřejná dostupnost „mapy“, analýzy i navrhované strategie změny mimořádně pomáhá těm, kteří chtějí s problémem něco dělat a hledají politiku změny. Myslím, že přínosy dalece převažují rizika. Máme-li něco dokázat, musíme znát stav věcí, a to nejen veřejná správa nebo zainteresovaní lidé z nevládních organizací. Situaci musí znát i občané a daňoví poplatníci, jejichž prostředky budou programy zčásti využívat. Sociální vyloučení není jen problémem obyvatel lokalit, úředníků, učitelů a aktivistů respektive terénních pracovníků. Je to věc, která se týká celé společnosti. Myslím, že jak komunální, tak regionální a centrální politici budou potřebovat pro nastartování změny veřejnou podporu pro novou politiku a programy, proto musí být o celém problému informováni všichni, proto je důležité aby se o situaci 60-80 tisíc našich občanů mluvilo. Osobně vidím analýzu právě pohledu české společnosti na romské sociálně vyloučené lokality a možné programy za nutný další krok. Zveřejnění rozsahu problému je první krok k nastartování změny.

* Mnoho médií zjednodušuje pojmy, které zpráva o sociálně vyloučených romských lokalitách používá. Např. již název zprávy byl mnohde přeformulován na „zprávu o romských ghettech“ apod. Jaké procento lokalit lze podle vás směle označit jako ghetto a pro jaký počet lokalit se tento pojem nehodí?

Podle sociologické literatury je ghetto charakteristické zrodem vlastních institucí fungujících paralelně s institucemi majoritní společnosti, tendencí k ochraně navenek a uzavírání i formování jakési identity nebo příslušnosti ke ghettu. Nejsme s to odhadnout, kolik takových lokalit již máme a zda je máme, ale některé velké lokality vykazují určité rysy takového vývoje, což bude pro budoucnost problém. Vzhledem k jeho zatížení negativními konotacemi ale používání tohoto pojmu považujeme za nebezpečné, a proto se mu raději vyhýbáme.

* Mnoha kritikům analýzy vadí kontroverzní vytyčení pojmu Rom. Tvrdí, že označovat někoho za Roma, aniž by to bylo potvrzeno jeho vlastní deklarací romství, je společensky i politicky nekorektní. Nešlo volit opatrnější formulace, terminologii?

Na podobné logice stojí neúspěch posledního sčítání lidu, bytu a domů, pokud jde o počet Romů žijících v ČR. Navíc mnoho Romů se deklaruje svým češtvím, nikoli romstvím. Etnicita je také a možná v rozhodující míře

vlastnost připsaná sociálním okolím (majoritou, školou, učitelem, úřednicí, sousedy). Proto musí v pracovním uchopení tohoto jevu být nejen sebedefiniční část, ale také sociálně připsaná identita, protože je-li někdo považován za Roma, tak se k němu ostatní podle toho chovají, školou počínaje a veřejnou správou konče. Myslím, že projekt ukázal, že lze s tímto pracovním vymezením identifikovat a uchopit romskou sociálně vyloučenou lokalitu. Samozřejmě, ale nikomu takové vymezení nevnučujeme.

* Jaký je v sociálně vyloučených romských lokalitách podíl příslušníků majority?

Velice různý, ale patrně probíhá a posiluje etnická homogenizace lokalit, Romové jsou ve většině a jejich podíl stoupá.

* Znamená to, že příslušníkům majority se daří spíše než Romům z těchto lokalit vystoupit?

Odejít z lokality znamená získat byt v jiné, „lepší“ části obce či města. Zvláště u větších, „problémovějších“ lokalit ale platí, že tamní byty jsou obtížně prodatelné či vyměnitelné. Je totiž jasné, že v lokalitě, z níž se mnozí chtějí dostat, si nikdo nebude dobrovolně pořizovat bydlení. Pokud jsou zdejší obyvatelé sociálně slabší, jsou v lokalitě v podstatě uvězněni bez ohledu na jejich etnicitu. Šance romských obyvatel k odchodu ovšem navíc zmenšuje jejich stigma, negativní stereotypy na straně lidí žijících mimo lokalitu (majitelů domů a úředníků rozhodujících o přidělování bytů).

* Má být podle vašeho názoru problematika sociálně vyloučených lokalit interpretována jako otázka sociální, nebo etnická? Případně jakou roli podle vás hraje v problematice sociálně vyloučených romských lokalit etnicita?

Je to obojí, a to substanciálně. Protože považujeme dlouhodobou nezaměstnanost za konstitutivní prvek sociálního vyloučení s devastujícími účinky na celý způsob života, nelze přehlížet, že tento jev přednostně postihuje Romy, tedy etnickou skupinu. Samozřejmě nikoli všechny Romy, ale platí, že romství stojí nepřehlédnutelně v pozadí sociálního vyloučení, a to přímo i zprostředkovaně. Od mizerných šancí romských holek a kluků na získání solidnějšího vzdělání a kvalifikace přes etnickou zátěž z domova, „etnický“ přístup ve škole i zřetelnou uzavřenost pracovního trhu až po subjektivní pocity až předsudky samotných Romů, že barva pleti je hendikepuje. Sociální vyloučení je v českých poměrech prvkem romství, který vnímá i majoritní populace, jejíž tíhnutí k propojení sociálního vyloučení a prostorové segregace Romů vyjadřuje různě intenzivní etnický pohled na sociální problémy Romů, až po extrémní rasismus, který je však marginální. Jazyk, barva pleti, domácí a rodinné poměry, nízká motivace ke vzdělání a nízká pravděpodobnost zaměstnání, tedy nízká zaměstnatelnost, jsou vzájemně silně korelovány jak v životní realitě vyloučených Romů, tak v pohledu majoritní populace. Je důležité si ale uvědomit, že etnická artikulace problému, která bude přicházet od Romů samotných jako otázka vlastní identity, bude hodně obsažená i v pohledu a politice definované majoritní perspektivou. Ano, je třeba podporovat zvyšování vzdělanostních šancí všech dětí ze sociálně slabých rodin, nejen z romských vyloučených lokalit. Nicméně u romských kluků a holek musí přijít ještě něco navíc, jiného, ať již z hlediska jazyka, nebo motivace ke vzdělání a kvalifikaci apod. Přestat vidět etnický rozměr problému by znamenalo rezignaci na většinu programů, které pomáhají ve vyspělých západních zemích.

* Máte informace o tom, že by takto rozsáhlý výzkum týkající se Romů byl realizován jinde v Evropě?

Nemohu to vyloučit, ale zatím zaznamenáváme spíše opačný zájem o náš projekt, který se jeví jako dosti zajímavý a výjimečný. Možná by naše práce mohla v lecčems být zajímavá pro etnické enklávy vznikající na orbitu západoevropských měst. V čem zaručeně unikátní jsme, je dosud nedostatečná snaha o nastartování sociální integrace Romů na pracovní trh a do majoritního prostředí. Bude to oboustranně bolestivý proces, ale musí začít.

* * *

PhDr. Ivan Gabal

Absolvoval sociologii a teorii kultury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1975), později (1978) obhájil titul PhDr. V letech 1978 - 1989 pracoval v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kde se věnoval empirickým analýzám životního stylu, vzdělání a mobility. Od listopadu 1989 byl členem Občanského fóra. V roce 1990 vedl volební kampaň OF pro parlamentní volby 1990 a byl konzultantem volební kampaně VPN. V roce 1991 pracoval v Kanceláři prezidenta ČSFR jako vedoucí Odboru politických analýz. V roce 1992 vedl volební kampaň Občanského hnutí, poté pracoval ve výzkumné agentuře AISA jako partner. Od roku 1994 pracuje

výhradně v Gabal, Analysis & Consulting. Vedle toho působí v několika nevládních a nadačních organizacích. V letech 1999-2003 byl členem správní rady Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1995 publikoval více než 150 článků v novinách a časopisech.